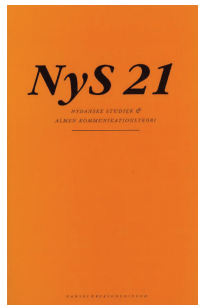

NyS

Forfatter:	Asgerd Gudiksen
Anmeldt værk:	Pia Jarvad: Nye ord – hvorfor og hvordan? Gyldendal, København 1994. 346 s.
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 21, 1996, s. 83-91
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

ANMELDELSE AF

PIA JARVAD: NYE ORD – HVORFOR OG HVORDAN?

GYLDENDAL, KØBENHAVN 1994. 346 S.

AF ASGERD GUDIKNEN

Pia Jarvad har, som hun selv skriver, samlet og beskrevet iagttagelser hun har gjort sig ved 20 års arbejde med nye ord – et arbejde der har resulteret i en række større og mindre artikler om nye ord og i ordbogen "Nye Ord i Dansk fra 1955-1975" (Riber Petersen 1984). Og nu foreligger så "Nye ord – hvorfor og hvordan?" (NOHH).

Den periode NOHH først og fremmest behandler er de sidste 20 år og "langt de fleste eksempler på nyordsmekanismen er de nyeste nye ord" (s. 29). Der er altså ikke alene tale om en bearbejdning af ordstoffet fra Riber Petersen 1984, men også smagsprøver på en ordbog om nye ord fra 1955 frem til i dag, som Pia Jarvad stiller os i udsigt i forordet.

Af bogens bagside fremgår det at den "henvender sig til den der er interesseret i det danske sprogs udvikling og fremtidsudsigter, det være sig fagfolk eller lægfolk". Den primære målgruppe er dog nok især den sidste at dømme ud fra sproget og de forkundskaber der forudsættes. Hermed ikke sagt at der ikke er noget at hente for den viderekomne læser. Først og fremmest er der en række morsomme, inspirerende eksempler på nyordsfænomener, men derudover er der også passager hvor Pia Jarvad anlægger til dels nye synspunkter. Jeg tænker her ikke mindst på forsøget på at beskrive ord som *biopat* og *skabsocialist*, ord der befinder sig i en gråzone (for nu at bruge et lingvistisk modenyord) mellem afledninger og sammensætninger. Interessant er det også at Pia Jarvad har lavet en spørgelisteundersøgelse for at finde ud af hvad lægfolk egentlig mener om alle de engelske lån der bliver optaget i dansk.

NOHH indeholder ti kapitler. Efter det indledende kapitel om materiale, kilder, bogens plan mv., følger der et kapitel "Nye ord – hvorfor?", derefter tre kapitler om indflydelse fra andre sprog, tre om orddannelse i moderne dansk og endelig et kapitel "Skift i ordenes brug og betydning" og et afslut-

tende, opsummerende kapitel. Nye ord skal altså forstås ret bredt. Nye ord omfatter ikke kun nydannelser og nyindlånte ord, men også gamle ord med ny betydning eller brug, nye fraser og forbindelser (jf. indledningen s. 29).

Bogen indeholder et register over de ord der behandles, derimod ikke et over emner og termer. Det opvejes til en vis grad af den udførlige indholdsfortegnelse hvor termene i reglen indgår i mellemrubrikkerne (en undtagelse er termen *leksem*; til det afsnit hvor leksem introduceres, er det termen *grundform* der figurerer i overskriften). NOHH har en fyldig litteraturliste der i et vist omfang er annoteret. Bogen er illustreret med illustrationer der ikke bare liver op, men også perspektiverer teksten.

Materialet stammer hovedsagelig fra Sprognævnets samlinger. Indledningen giver en udførlig redegørelse for hvordan indsamlingen af nye ord foregår på Sprognævnet, og i den forbindelse diskuteres forholdet mellem "gammeldags" excerpering og korpusbaseret indsamling. Pia Jarvads konklusion er at muligheden for korpusbaseret indsamling ikke har overflødiggjort excerperingen. De korpora der findes på dansk er endnu for små til rigtig at indfange de nye ord. Derimod kan korporaerne i nogle tilfælde supplere det materiale der er indsamlet ved excerpering.

I kapitlet "Nye ord – hvorfor" behandler Pia Jarvad de nye ords funktioner. Pia Jarvads hovedpointe er at det er utænkeligt at der kommer nye ord ind i sproget uden at sprogbrugerne på en eller anden måde har behov for dem. En vigtig funktion er naturligvis navngivning af nye ting og foreteelser, men behovet for navngivning er *ikke* tilstrækkelig forklaring på de nye ord. Der er også andre incitamenter, fx afløsning af belastede ord som når *gæstarbejder* afløser *fremmedarbejder*, markering af gruppetilhørsforhold og leg med ord (kreativitet).

I de tre kapitler der drejer sig om lån og påvirkning fra andre sprog, er hovedvægten lagt på den engelske indflydelse. Ikke alene er beskrivelsen af de engelske lån langt den udførligste, men der er også en ret indgående diskussion af holdningerne til engelsk.

Gennemgangen af de engelske lån består dels af en kort (og lidt uoverskuelig) kronologisk oversigt, dels af en ret udførlig typologisk ordnet gennemgang. Heri indgår der bl.a. en morsom og pædagogisk fremlagt oversigt over lydlige tilpasningsstrategier af de direkte lån, hvor der på grundlag af Den Store Danske Udtaleordbog vises aldersbetinget variation af den lydlige tilpasning, fx i ord der på engelsk udtale med w-, fx *weekend*, *whisky*.

Den typologisering Pia Jarvad anvender (efter forbillede af forskere som Betz og Einar Haugan) omfatter fire grupper: direkte lån, indirekte lån, pseudolån, fx *babylift* (= eng. *carrycot*) og syntaktiske lån, fx *gro blomster*. I forhold til bogens genre er der en ret udførlig diskussion af typologisering. Hovedformålet med afsnittet er at afvise den typologisering der anvendes i Knud Sørensen 1973 (og i let modereret form i Riber Petersen 1984). Der er tale om en forenkling i forhold til Knud Sørensens opstilling. Den vigtigste ændring er, at typerne oversættelseslån (fx *posedame*), betydningslån (fx *virus* 'edb-program som ændrer eller ødelægger data i et edb-anlæg') og hybridlån (fx *backinggruppe*) ikke er udskilt som selvstændige typer, men behandles samlet under indirekte lån. Det har, som Pia Jarvad pointerer, den metodiske fordel at de lån der er resultatet af samme indlånsstrategier, er behandlet under et, nemlig lån der består af dansk materiale, men har udenlandsk forbillede.

Lån fra andre sprog end engelsk drøftes som sagt mere summarisk. Oversigten falder i to dele. Den første del består af eksempler på lån inden for området mad og madretter, den anden af eksempler ordnet efter det långivende sprog eller undertiden efter det sprog ordet stammer fra yderst ude. Sagen er jo den, som Pia Jarvad gør opmærksom på, at mange af ordene fra eksotiske sprog har vi lånt gennem engelsk. At hovedvægten er lagt på den engelske indflydelse er velbegrundet, men man savner dog lidt en overordnet kommentar om indlånsstrategier ved lån fra ikke engelsktalende områder.

I kapitlet "Den engelske indflydelse – konflikt eller harmoni" har Pia Jarvad sat sig for at diskutere spørgsmål som: Hvor frekvente er de engelske indslag? I hvor høj grad påvirker engelsk dansk, er der ligefrem tale om at engelsk truer dansk? Hvordan skal vi forholde os til den engelske indflydelse?

Efter en indledende instruktiv diskussion af problemerne ved at tælle sig frem til den engelske indflydelse (vanskeligheden med at afgrænse ord, spørgsmålet om hvorvidt de indirekte lån skal medregnes), fremlægger hun resultatet af en række dels svenske, dels danske undersøgelser, herunder egne undersøgelser af engelske indslag inden for forskellige tekstgenrer. Herefter kommer vi så til holdningerne, sprogfolkenes og lægfolkenes. I afsnittet om sprogfolkene refererer hun til det væsentligste af hvad der er skrevet på dansk og til enkelte svenske bidrag samt norsk sprognævn. Ser vi bort fra nordmændene, er hovedindtrykket at sprogfolkene ikke føler at de skandinaviske sprog ligefrem er truede. Pia Jarvad selv er knap så tryg.

Hendes konklusion er at dansk bliver "påvirket, truet om man vil af det engelske sprog" og hun fortsætter:

Der sker en udskiftning af ordforrådet i dansk, nye ord i dansk er for ca. 10%’s vedkommende engelske ord, og det ordforråd det drejer sig om er de indholdstunge ord, især navneord og konkrete. Det er de ord der er med til at skabe vores opfattelse af verden og danne de grundlæggende termer eller glosser til oplevelsen af verden i indholdskategorier, og det betyder at vi i stadig større grad lader en anden kultur med dets sprog styre vores virkelighed (s. 135).

Men den virkelige fare er dog, at dansk mister domæner og ender med at blive et sprog der kun bruges i den hjemlige sfære. Tendenser i den retning ser Pia Jarvad bl.a. i politik (EU) og inden for erhvervsliv og uddannelse.

Lægfolkenes holdning til de engelske lån er undersøgt gennem en spørgelisteundersøgelse, der er tilrettelagt med inspiration fra Ljung 1988.

Ud over spørgsmål om personlig baggrund indeholder spørgelisten to grupper spørgsmål. Den første gruppe skal belyse hvor nær kontakt informanterne har til engelsk både passivt og aktivt, den anden informanternes holdninger. Den består af spørgsmål hvor informanterne skal tage stilling til engelske lån af forskellige typer: etablerede lån, (*sandwich*), engelske fraser (*you name it, take it or leave it*), indirekte lån (*tørretumbler, ryste hænder, lukke ned*). Undersøgelsens resultater er fremlagt pædagogisk med gode overskuelige skemaer (med en enkelt undtagelse s. 118). Pia Jarvad arbejder ikke med statistiske beregninger, hvad der også er rimeligt nok i en bog af denne karakter, men de konklusioner hun drager er forsigtige. Hendes hovedkonklusion er:

at lægfolk her i undersøgelsen tager den engelske påvirkning af dansk afslappet. Der er en høj grad af accept over for en række af de engelske lån, nemlig dem som betegner nye ting og fænomener, mens der er lidt afstandtagen til ord der konkurrerer med veletablerede danske ord, og der er ikke meget accept af engelske vendinger (s. 135).

Det sidste punkt er dér hvor vandene virkelig skiller: der er en markant højere accept af engelske vendinger blandt yngre københavnere end i nogen anden gruppe (jf. s. 126).

Indledningsvis tager hun nogle forbehold for informantudvælgelsen; den lever ikke op "til de krav som der fx stilles til en gallupundersøgelse ... hvad angår det repræsentative" (s. 115). Undersøgelsen bygger på 169

besvarelser, og det fremgår af de tal Pia Jarvad bringer at besvarelserne er nogenlunde jævnt fordelt på køn, alder, bopæl (provinsen eller Storkøbenhavn). Socialt er repræsentationen noget skæv, idet ydergrupperne ikke er særlig godt repræsenteret som hun selv gør opmærksom på; bl.a. er gruppen af ufaglærte arbejdere "svagt" repræsenteret.

Alt i alt gør hun altså redeligt nok opmærksom på repræsentativitetsproblemer, men det havde nu været rart at få at vide hvor svagt ydergrupperne er repræsenteret i tal. Nogle bemærkninger om hvordan informanterne er udvalgt, hvordan undersøgelse blev gennemført og hvor stor en svarprocent der var, havde også været rare at få. På grund af den svage repræsentation af ydergrupperne arbejder Pia Jarvad med kun to socialgrupper: højere og lavere mellemklasse. I den sidste gruppe synes også de ufaglærte arbejdere at gemme sig, det oplyses dog ikke eksplicit.

Orddannelsesdelen indledes i kapitel 6 med nogle henvendelser til Sprognævnet: en fra nogle krible-krydspillere der spørger om *iskagecreme* og *klos* gælds som "rigtige" ord, fra to ældre damer der spørger om de har opfundet ordet *slude* vb (af *slud*), og fra en læser der forgæves har søgt ordet *lødighed* i ordbogen. Hermed får Pia Jarvad på en fiks måde sporet læseren ind på centrale problemstillinger inden for morfologi og orddannelse. Derefter følger en indføring i morfologiske grundbegreber: ord, lekssem, rod, affiks, fleksiv, produktivitet, leksikalisering (i afsnittet "Etablerede og uetablerede ord"). Herefter gennemgås sammensætning og afledning, kryptosammensætninger og skabsafledninger, og orddannelsesdelen rundes i kapitel 8 af med en gennemgang af de mere perifere orddannelsesmekanismer: akronymer, fx *FN*, ellipser, fx *krimi*, og teleskopord, fx *brunch*.

Bortset fra at der blandt affikserne savnes to produktive suffikser, *-bar* (i fx *læsbar*), og *-sk* (til personnavne, fx *jarvadsk*), synes oversigten over affikser at være dækkende. Sammensætninger derimod føles lidt stedmoderligt behandlet; de er hovedsagelig beskrevet ud fra deres formelle egenskaber. Naturligvis hverken kan eller bør man forlange en udtømmende beskrivelse af sammensætningernes semantik med den begrænsede plads der er til rådighed, men i hvert fald nogle hovedlinjer kunne man nok ønske sig. De havde også været en nyttig baggrund for diskussionen i det efterfølgende.

I Kapitlet "Kryptosammensætninger og skabsafledninger" eksperimenterer Pia Jarvad med at beskrive grænseområdet mellem rod og affiks, sam-

mensætning og afledning. Det er efter min mening bogens mest spændende kapitel og jeg skal derfor gå lidt dybere ind i det inden jeg ser på bogen som helhed.

Traditionelt er hovedkriteriet til at skelne mellem affiks og rod om morfemet er bundet eller frit. Men for at nå frem til en bedre beskrivelse har Pia Jarvad i højere grad lagt vægt på betydning og produktivitet og har indført to nye "byggesten" – ud over rødder og affikser – nemlig skabsaffikser og kryptorødder.

Skabsaffikser er defineret som "frie affikser, dvs. affikser som er stærkt produktive, som har en billedlig, indskrænket, degenereret eller vagere betydning end når det optræder som en fri rod, og betydningen angiver en retning eller tendens til det som leksemet betyder. Ofte er det ét enkelt ord der er udgangspunkt for analogidannelser" (s. 209). Dannelser dannet med skabsaffikser kaldes skabsafledninger, og det er fx ord som *børnevenlig*, *miljøvenlig*, *emneorienteret*, *forbrugerorienteret*, *bedsteforeffekt*, *lillebrorsyndrom*, *burgris*, *burbarn*, *skabsgrundtvigianer*, *skabssocialist*.

Kryptorødder er defineret som "bundne rødder, dvs. rødder som har en betydning af samme faste karakter som den frie rod, og som er bundet til et andet element der gør at de to tilsammen udgør et leksem. De bundne rødder har en mulighed for at overgå til frie rødder over en tid, evt. i forbindelse med den enkelte bundne rods produktivitet. Det er eksempler som disse: *bio-* og *-pat* som i *biopat*, *krono-* og *-lekt* som i *kronolekt*, *-at* i *mærkat*" (s. 209).

Kryptorødder opstilles i tre grupper ud fra herkomst: 1. kryptorødder der er opstået ved forkortelse, fx *bio-* (i betydningen 'biologi'), *euro-*, *kombi-*, *øko-*. 2. kryptorødder der er dannet med udgangspunkt i en slutdel af et andet ord: *-arium* i *salarium*, *-mat* i *parkomat*. 3. det der traditionelt kaldes affikser af græsk/latinsk materiale, fx *anti-*, *-fil*, *-log*, *-graf*.

Der er ingen tvivl om at vi i afsnittet virkelig får noget at vide om tendenser inden for orddannelse på moderne dansk og bliver klogere på grænselandet mellem afledning og sammensætning, men beskrivelsen er lidt problematisk på flere niveauer.

For det første terminologien. De nye begreber skabsaffiks og kryptorødder afføder en lidt underlig terminologi. Den gruppe der morfologisk og semantisk mest ligner den prototypisk danske sammensætning hedder noget med afledning (skabsafledning), fx *fritidshus*, og den gruppe der omfatter ord der undertiden stort set ikke er til at skelne fra afledninger kaldes sammensætninger, fx er *antiroman* altså en slags sammensætning

(kryptosammensætning). Bevares, man kan vænne sig til meget, men forvirrende er det nu.

Men problemet med de nye byggesten er ikke kun terminologisk. Principielt synes jeg det er noget betænkeligt at udvande begrebet affiks ved at opgive det der er et konstituerende træk ved affikser, bundetheden. Og fordelene ved at lægge hovedvægten på betydning og produktivitet er også noget diskutabelt. Graderne inden for produktivitet er flydende, og fasthed i betydning er en størrelse der er vanskelig at specificere.

At betydningskriteriet er vanskelig at arbejde med viser sig klart ved kryptosammensætningerne. Det virker velbegrunderet ud fra et semantisk kriterium at *anti-* er kategoriseret som kryptorod. Derimod er det ikke indlysende hvorfor *eks-* 'tidligere' (i *ekskejsler*), *ur-* (i *urbefolkning*) og *-mager* (i fx *skomager*) er kategoriseret som affikser og omvendt *meta-* er kategoriseret som kryptorod. Men nu er betydning ikke det eneste kriterium Pia Jarvad nævner. Der er også et morfologisk kriterium, nemlig at kryptorødder i kombination med hinanden kan udgøre et ord, hvad "normale" affikser ikke kan. Når det er tilfældet, kan de pågældende morfemer naturligvis ikke uden videre kategoriseres som affikser. Men dette forhold synes ikke at gælde alle kryptorødderne, det gælder fx ikke *-arium*, *-mat*, *anti-*, *meta-*, *multi-* og *neo-*. Det er utvivlsomt hensigtsmæssigt at operere med en kategori som kryptorødder, men den burde nok decimeres noget.

Måske har Pia Jarvad undertiden også været i tvivl selv. I hvert fald er *-arium* også anført som suffiks, endda i definitionen af affiks (s. 191) og kryptoroden *-at* i *mærkat* der anføres i definitionen citeret ovenfor omtales i øvrigt ikke under kryptorødderne, men – med rette – under teleskopord s. 247 (dvs. som sammentrækning af *mærke* og *plakat*). (Disse eksempler på – ukommenteret – dobbeltkategorisering er ikke helt enestående).

Også gruppen af skabsaffikser kunne nok decimeres. I nogle tilfælde har leddet ikke, så vidt jeg kan se, en betydning der adskiller sig fra betydningen i simpleks, fx *fritid-*, *-forskning*, *-hus* (s. 228) og *-bjerg*, *-sø* (s. 230). Og man kunne vel også diskutere, om det i virkeligheden er skabsaffikserne *bur-* og *skab-* i billedlige analogidannelser som *burbarn*, *skabsgrundtvigianer* der har en afvigende betydning. Måske er det snarere sådan at vi tolker dannelsen i sin helhed – ud fra kendskabet til *burhøne*, *skabsbøsse*.

Noget der endelig også generer mig ved Pia Jarvads beskrivelse er at der – ukommenteret – indgår en række låneord (især fra engelsk) i de afsnit der ifølge forordet (s. 33) handler om orddannelse på dansk grund, fx de fleste

euro- og *-arium-*dannelser (det gælder også en stor del af teleskopordene (s. 248f)).

NOHH lever stort set godt op til de fordringer formidlingsgenren kræver. Den er skrevet i en letløbende, uhøjtidelig stil, og de fagtermer der indføres forklares og det normalt på letforståelig måde. Bogen giver således en udmærket introduktion til låneordsproblematik og orddannelse – nok bedst til det første. I enkelte tilfælde – især i orddannelsesdelen – er tilgængeligheden nemlig kun tilsyneladende, enten fordi formuleringen er noget upræcis, eller distinktioner og begreber ikke er klare. Et afsnit der i særlig grad er præget af problemer af den slags er afsnittet "Etablerede ord og uetablerede ord" (s. 173-175).

Afsnittet består af definitioner og eksemplificeringer af en række termer, inddelt i etablerede og uetablerede ord. Noget af det der er lidt uigennemskueligt ved afsnittet er Pia Jarvads afgrænsning mellem etablerede og uetablerede ord.

Etablerede ord omfatter leksikaliserede ord og institutionaliserede ord. Leksikaliserede ord bruges i overensstemmelse med en gængs brug (jf. fx Bauer 1983:48) om ikke-gennemskuelige ord, ord der ikke kan analyseres kompositionelt, fx *gummiparagraf*. Institutionaliserede ord er "etablerede ord som til en vis grad er gennemskuelige – og dermed kunne betegnes som banale", men adskiller sig fra de banale ord ved at ordets indhold er "institutionaliseret og fast" (jf. s. 174f). Som eksempel nævnes bl.a. *arbejdsformidler* der betegner en person med en bestemt uddannelse og arbejdsfunktion. Gruppen etablerede ord omfatter således ord der er indarbejdet i sproget (reproducerede ord).

Gruppen uetablerede ord omfatter både reproducerede ord: kometord, og producerede ord: lejlighedsdannelser og *vistnok* banale ord (Pia Jarvads term for gennemskuelige ord, ord der kan analyseres kompositionelt). Når afgrænsningen er foretaget således, hænger det måske sammen med at inddelingen er baseret på en leksikografisk synsvinkel og ikke en orddannelsesmæssig; det eneste fællestræk Pia Jarvad i hvert fald nævner er at uetablerede ord er ord der sjældent tages med i modersmålsordbøger.

Når jeg skriver "*vistnok* banale ord" ovenfor, er det fordi definitionen af banale ord og lejlighedsdannelser ikke er helt entydig. Om banale ords grad af indarbejdethed siges der ikke noget eksplicit, men Pia Jarvad eksemplificerer med ord som *tedrikker*, *tekande*, *tekrus*, ord som jeg ville betragte som indarbejdede (reproducerede). Men der er muligvis kun tale

om lidt uheldigt valgte eksempler. Herfor taler at lejlighedsdannelser synes at være brugt med en snævrere betydning end sædvanligt, nemlig alene om analogidannelser (dannelser med et andet eksisterende ord som forbillede). Der eksemplificeres med ord (dannet af Pia Jarvad selv) som *tesøster* og *tetelt*, og om ordenes betydning skriver Pia Jarvad at de "nok forstås, men det bagvedliggende ord som fx *kaffesøster*, *øltelt* med disse ords bibetydninger gør forståelsen bedre" (s.173). Men hvis lejlighedsdannelse skal forstås på den måde (hvad også brugen s. 223 tyder på) er det noget forvirrende at termen i en billedtekst (s. 174) er brugt om *nuttegrisinde*. Det er naturligvis et noget påfaldende ord men fuldt ud gennemskueligt, banalt i Pia Jarvads terminologi.

Men som sagt er afsnittet her særlig problematisk, ærgerlig nok for der er jo tale om spændende stof. De øvrige uklarheder der lejlighedsvis forekommer drejer sig om detaljer, der nok kan forvirre, men næppe bringe læseren ud af kurs.

Alt i alt en letlæst og underholdende bog om nye ord i dansk med mange interessante iagttagelser, der også vil være nye for dem der kender noget til områderne på forhånd.

L I T T E R A T U R

- Bauer, Laurie (1983): *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ljung, Magnus (1988): *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.
- Riber Petersen, Pia (1984): *Nye ord i dansk 1955-75*. København: Gyldendal.
- Sørensen, Knud (1973): *Engelske lån i dansk*. Dansk Sprognævn's Skrifter nr. 8. København: Nordisk Forlag.